

Torsås kyrkogård

Torsås församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006

Liselotte Jumme
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
TORSÅS KYRKOGRÅRD	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkan	7
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	12
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	15
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET	26
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödsystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av gravrättsinnehavaren. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och läns museerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Liselotte Jumme och Cecilia Ring vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravningsbredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har sätts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland. Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydiskandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala blev ärkebiskopssäte 1634 bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet skapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem häradar, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo, Östbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två häradar, Västra och Östra Njudung.

Växjö stifts gränser mot Linköpings stift kom dock snart att bli föremål för diskussioner. Tvisten löstes först genom den påvelige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248. Växjö stift kom efter domen att endast omfattas av Varend vilket gjorde stiftet till det minsta i landet vid den tiden. Området som motsvaras av nuvarande Kalmar län tillhörde under medeltiden Linköpings stift.

År 1555 blev Norra och Södra Møre samt Öland ett självständigt kyrkligt förvaltningsområde, ett s k ordinariedom, inom Linköpings stift. Ordinariedomerna inrättades av Gustaf Vasa och var ett sätt att minska biskoparnas makt. Vid samma tidpunkt överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift. År 1583 upphörde Kalmars och även Jönköpings ordinariedomerna. Man återgick då praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista häradar till stiftet i Växjö.

Kalmar blev åter ett kyrkligt förvaltningsområde 1603 då man blev superintendentia. En superintendentia är ett område som avskilts från ett äldre stift och som senare fick status av eget stift. Ursprungligen ingick hela Kalmar län utom Tjust i superintendentian men med tiden kom Sevede, Aspeland och Tuna län att övergå till Linköpings stift. När Kalmar 1678 blev eget stift omfattade det Södra och Norra Møre, Handbörd, Stranda och Öland. Denna indelning bevarades fram till 1903 då det beslutades att Kalmar stift uppgick i Växjö stift. Sammanslagningen realiserades 1915 då Kalmars biskop Tottie avled. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner. Inom stiftet finns cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

TORSÅS KYRKOÅRD

Fastighetsbeteckning: Torsås kyrka 1:1, Torsås socken, Torsås kommun, Södra Möre härad, Kalmar län, Småland.

Befolkningstal: 1810: 5095 inv (inkl Gullabo), 1860: 8680 inv (inkl Gullabo) 1880: 6634 inv (Gullabo då avsondrat som egen socken), 1958: 4035 inv, 2003: 3385 inv.

Kyrkomiljön

Torsås kyrka och kyrkogård ligger i den västra delen av Torsås samhälle, längs Allfarvägen som vidare österut leder till Gullabo. Vägsträckningen går idag söder om kyrkogården, men gick tidigare norr om. Kyrkogården omgärdas av höga träd och en låg mur. Prästgård med tillhörande ekonomibyggnader samt arrendatorsbostället tillhörande prästgården ligger omedelbart väster om kyrkogården. I norr tar odlingsmarken vid medan området nordost och öster om kyrkogården helt upptas av Torskolans verksamhet. Den äldsta bevarade skolbyggnaden, uppförd vid 1800-talets slut, ligger längs med vägen mot Gullabo och har under 1900-talet i flera omgångar kompletterats med nya fristående byggnader som hör skolans verksamhet till. Söder om kyrkogården och vägen ligger församlingshemmet som stod klart 1978. Det ersatte då ett tidigare församlingshem som ursprungligen var uppfört som skolhus. Väster om församlingshemmet finns en parkering på det som tidigare var Binga mad, där ortsborna förr åkte skridskor om vintrarna. Intill församlingshemmet i öster ligger Korrespondensgymnasiet, byggt som realskola.

Torsås kyrkby präglades länge av jordbruk. Läget för handel var dock gynnsamt i gränstrakten mellan skogs- och kustbygd. Under 1800-talet blev handel och småindustrier allt viktigare för byn. I samband med järnvägens ankomst på 1890-talet fick Torsås sitt stora uppsving. Torsås blev knutpunkt för resanden mellan Kalmar och Karlskrona och en livlig affärsverksamhet blev följden. I en tidningsartikel från 1912 beskrivs att samhället blomstrar och har två banker, industrier såsom ångkvarn, träindustri, glasbruk, mekanisk verkstad och spånfabrik. Handla specerier kunde man göra åtminstone i två butiker. Dessutom fanns läderaffär, konditori och skoaffär. År 1916 blev Torsås by municipalsamhälle och för samhället upprättades stadsplan. Municipet uppförde 1952. Järnvägen lades ned 1965 och järnvägsstationen revs några år därefter. Kyrkligt sett avsondrades Gullabo som annexförsamling 1870 och blev eget pastorat 1919.

Kyrkan

Torsås första kyrka byggdes någon gång under 1200-talet. Det var en stenkyrka som kom att byggas ut åtminstone vid ett tillfälle under slutet av medeltiden. Åren 1777-1778 uppfördes en ny kyrka, huvudsakligen efter ritningar av fortifikationsmurmästaren Andreas Törnberg som också deltog i arbetet tillsammans med S Lundgren från Vissefjärda. I den nya kyrkan integrerades murar från den gamla kyrkan i syd och sydväst. Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med stora rundbågiga fönster samt täcks av ett sadeltak. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i vitt. Torn saknas. Från början fanns en sakristia i söder. Denna flyttades 1897 till nordsidan då Allfarvägen drogs om. Sakristian förstörades på 1950-talet. Interiört har kyrkan genomgått stora restaureringar 1897, 1914-15 (ark J Fred Olson), 1931 (ark J Fred Olson), 1957 (ark Nils Carlgren) samt 1982 (ark H Gerwing).

Kyrkogårdens historik

Detaljuppgifter rörande kyrkogårdens historia är till vissa delar hämtade ur Folke Peterssons beskrivning som finns i boken *Kyrkor i Torsås* från 1977. Här finns bl a sockenstämmoprotokoll citerade. För övriga använda källor se källförteckning.

En kyrkogård bör ha funnits redan kring den medeltida kyrkan. Hur denna gestaltade sig är inte känt. En avbildning av Frigelius från 1749 visar att kyrkan bestod av ett rektangulärt långhus med brant sadeltak och att den hade tillbyggt vapenhus av trä mot väster samt sakristia mot norr. Kyrkogården omgavs av en mur eller ett staket och en ingång i form av en stiglucka eller ett luckskjul fanns i öster. Väster om kyrkan stod en klockstapel, ungefär på samma plats som dagens klockstapel. Kyrkogården var liten. Störst yta för begravning fanns väster och söder om kyrkan. Öster om kyrkan fanns ingen begravningsyta. Inga byggnader är utritade i kyrkans och kyrkogårdens närhet. Ett träd mot norr utgör enda vegetationen på bilden.

När den nya, större kyrkan uppfördes på 1770-talet måste det ha inneburit en hel del förändringar för kyrkogårdens del. Begravningsplatser för samhällets högre skikt hade troligen i viss mån funnits under kyrkans golv, tidigare. Man vet att det fanns en grav över familjen Carl Raab från 1600-talets mitt under sakristiegolvet. Det finns uppgifter om att begravningar gjordes inne i kyrkan även efter den nya kyrkan invigts. Troligen ordnades kyrkogården upp efter det att den nya kyrkan stod klar. Det var vid tiden vanligt med byvis eller gårdsvis ordnade gravplatser. En lantmäterikarta från 1790 visar att kyrkogården hade ungefär samma form som angivits på Frigelius bild. Kyrkogården på kartan är rektangulär med yta för begravningar främst mot väster och söder. Mot öster fanns bara en liten yta. Vid denna tid gick landsvägen ännu precis norr om kyrkan.

Av flera anledningar var det viktigt att ha en mur kring kyrkogården, inte minst för att hålla ute kreatur. I sockenstämmoprotokoll finns under 1700-talet murens underhåll som ett stående tema. Varje hemman hade sin del att underhålla och vite utgick om åtagandet missköttes. Från år 1794 finns uppgifter om att kyrkogården hade blivit alldeles för liten. Befolkningsökningen vid tiden ledde till problem på många kyrkogårdar. I Torsås beslöt man att ytan öster om kyrkan skulle röjas från sten för att göra plats för nya begravningar. Åtgärder räckte dock inte länge. I ett sockenstämmoprotokoll från 1807 försöker prosten Reinius lösa problemet genom följande förslag: *"Hemställes å nyo, i anseende till Kyrkogårdens inskränkta och trånga utrymme för Lijks begrafwande, om icke här så wäl som på många andra ställen i Stiftet Lijken kunde få begrafwas i linea efter hwarandra utan afseende på gamla grafställen, till undwikande af den ohygghelighet, som nu som oftast förefaller, att den dödes lekamen warder sönderhuggen innan den fått förmulna...."* Förslaget gillades inte men det beslutades att de som använde sina gamla gravställen skulle gräva i rät linje och inte gå över på andras platser.

Bara två år senare, 1809, kom ett beslut om att utvidga kyrkogården på mark som tidigare tillhört prästgården. Kyrkogården utvidgades mot söder och mot öster, åt det senare väderstreck med minst 10 till 12 alnar. Delar av den sk Binga mad kom nu att inkluderas i kyrkogården. Problemen fortsatte dock, det var fortfarande oordning och djur kom ofta in på kyrkogården. År 1820 beslutade att de döda skulle begravas i linje och inte enligt gamla gårds- och byvisa indelningar. Den första linjen drogs upp från kyrkans västra gavel längs med muren mot landsvägen (då i norr). År 1826 beslöts att luckskjul som fanns i öster, av sten, och i väster, av trä skulle ersättas av portar med portstolpar av sten. På samma stämma beslöts om ännu en utvidgning mot öster vilket ledde till viss justering av landsvägens sträckning. Vägen gick dock ännu norr om kyrkan. År 1827 beslöts att kyrkogårdsmuren

skulle beläggas med taktegel och att staket av trä skulle byggas på södra sidan av den utvidgade kyrkogården. En lantmäterikarta från 1840 uppvisar en kyrkogård med ungefär samma rektangulära form som kartan från 1790, trots att flera utvidgningar alltså ska ha gjorts mellan de båda åren. Det är dock svårt att få någon klar bild av hur mycket större kyrkogården hade blivit till sin yta.

På 1870-talet utvidgades kyrkogården igen med större partier mot söder, öster och norr. Förändringen möjliggjordes genom att landsvägen drogs om och fick dagens sträckning, söder om kyrkogården. Det är oklart exakt vilka områden som nu lades till kyrkogården. Utvidgningen räckte dock inte och redan på 1880-talet gjordes framstötter om ytterligare behov av mark. Först på 1890-talet kom dock frågan till en lösning efter att en ny kyrkoherde, J M Lindstedt, hade kommit med ett nytt förslag. Kyrkogården utvidgades nu kraftigt mot öster och norr på prästgårdens och komministerboställets mark. Trädgårdsmästare Eriksson utarbetade en plankarta över området där gångar, planteringar, familjegravar och allmänna gravplatser var markerade. Den nya kyrkogårdsdelen invigdes den 14 maj 1894 av kyrkoherde Lindstedt. Nya grindar tillkom vid samma tid vid ingångarna i söder. Ena grindparet bär inskriptionen SKÖRBO 1893. C.P. KARLBERG. Grindarna är av en typ som förekommer på flera kyrkogårdar i södra Möre och på Öland.

Med tillägget av den nya delen ingick nu hela nuvarande området öster om kyrkan, ända bort till skolan. Kyrkogården anlades nu mer ett ordnat gångsystem och rader av träd. Vid den här tiden hade gravstenar börjat tillverkas industriellt och blivit mer överkomliga för den stora massan. Många investerade nu i höga, påkostade vårdar av grå eller svart granit dekorerade med bladslingor eller annan dekor. Ett fotografi som troligen är taget i slutet av 1800-talet visar delar av kyrkogårdens södra del med nyplanterade träd och låga häckar. Bland de gravvårdar som syns finns två gjutjärnskors och en sandstensvård med kors av vit marmor tillsammans med några höga vårdar av svart granit. Vid några av platserna finns kullar beväxta med vad som ser ut att vara en vit blomma. Det skulle kunna röra sig om silverarv. Båda grindparen i söder är synliga på bilden. I samband med att vägen drogs om hade sakristian flyttats från södra till norra sidan av kyrkan, vilket framgår på fotografiet.

På 1910-talet, i samband med att kyrkan renoverades, utfördes ännu en utvidgning av kyrkogården. Denna gång efter förslag av distriktslantmätaren J Gezelius. År 1914 eller 1915 skedde utvidgningen, oklart med vilken yta. Möjligen var det kvarter R och K som tillkom då. År 1916 ska träd ha planterats på kyrkogården. På 1920-talet diskuterades en ombyggnad av ett misspydande bränsleförråd som var sammanbyggt med sakristian. Det beslutades dock att förrådet bara skulle byggas om för att bättre passa in. Ytterligare en utvidgning började planeras på 1930-talet i samband med att man också ville låta uppföra ett bårhus/gravkapell. Byggmästare Gustaf Petersson, Trankvill gjorde ritningen vilken godkändes Länsarkitekten Strindberg i Kalmar utförde ritningarna till den nya kyrkogårdsdelen som förlades norr om den gamla. Det var kvarter T och S som då tillkom. Av ritningarna framgår att alla kvarter utom K och H vid denna tid rymde familjegravar, medan de två nämnda kvarteren rymde allmänna gravar. Bårhuset stod klart först 1944, efter viss konflikt. Församlingsbor hade opponerat sig mot att byggnaden skulle användas även som begravningskapell och mot att vissa sockenbor skulle komma att begravas i kyrkan och andra i kapellet. Som kompromiss beslutades att den nya byggnaden bara skulle brukas som bårhus. Byggmästare Gunnar Carlsson var entreprenören bakom uppförandet. Vid samma tid revs troligen också bränsleförrådet vid sakristian.

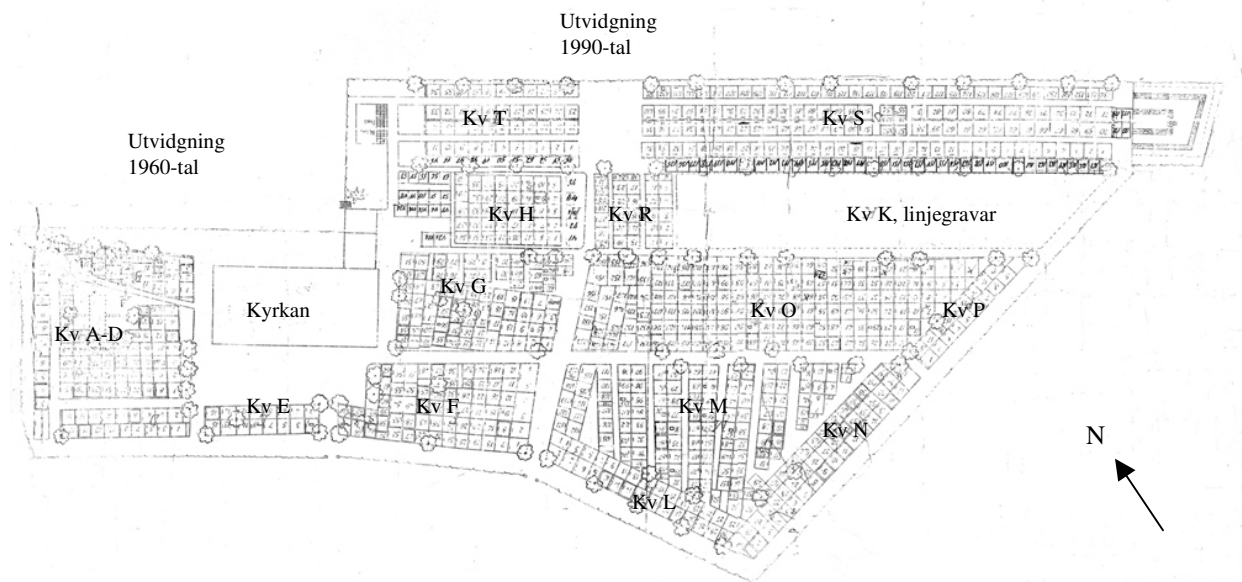
År 1949 genomfördes en enkätundersökning av Växjö stift i samtliga församlingar. Frågorna gällde kyrkogårdens historia och nuvarande utseende. I enkätsvaret för Torsås kyrkogård framgår att kyrkogården var planterad med häckar av liguster, buxbom och tuja och att det fanns rikligt av träd såsom alm, ask, lind och lönn. På frågan om gravtyper angavs att gravplatserna i de flesta fall var köpta men att det emellanåt förekom begravning i allmänna linjen. Vidare att kyrkogården förr varit indelad i gravplatser för de olika byarna ”...vilket inverkat menligt på kyrkogårdens planläggning”. Gravkullar fanns vid den här tiden både ovala och runda, men familjegravarnas platser var ofta utslätade och gravplanen belagd med grus eller singel. Vissa regler hade införts; höjden på vårdarna fick inte vara mer än 80 cm och stenramar var förbjudna på nya kyrkogården (oklart vilka kvarter som menas). När det gäller vårdarna var det vanligast med grå eller svart granit och att gårdsnamn, persondata och bibelcitat fanns angivet. Hällar förekom vid denna tid nästan inte alls, och gravstenarna var vanligen av svart eller grå granit. På frågan om gravstenar som vårdas av församlingen och andra märkvärdiga vårdar svarade uppgiftslämnaren att det fanns flera vårdar över kyrkoherdar som vårdades av församlingen. Den äldsta vården på kyrkogården var då liksom nu gjutjärnskorset över Professorn och Theol Doctorn Magister Magnus Dahleri död 1843. Vården står numera i museiuppställningen norr om kyrkan.

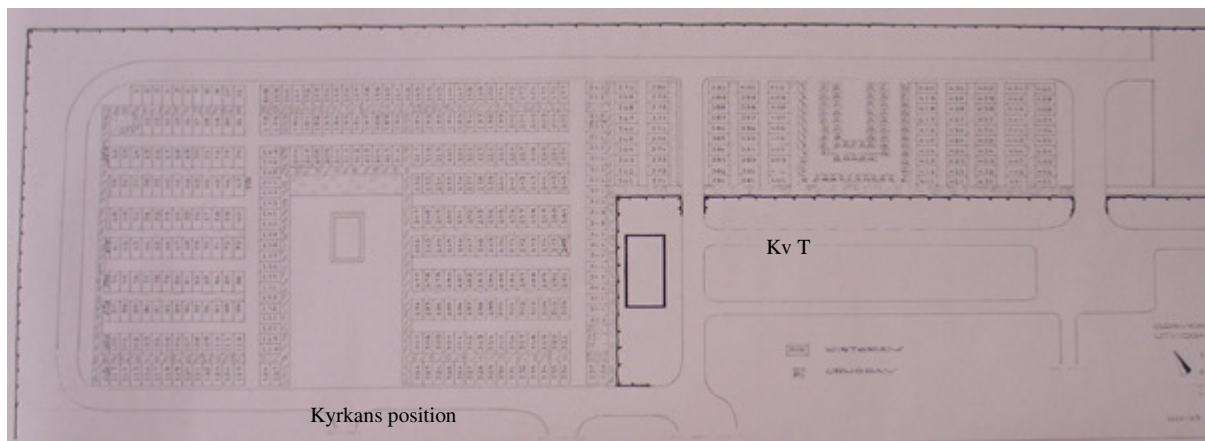
Flygfotografi taget 1950. Om man tittar noga framgår att stora delar av kyrkogården var anlagd med grusade gravplatser omgärdade av stenramar eller låga häckar. Källa: Kalmar läns museum

En flygbild tagen 1950 visar att merparten av kyrkogården var anlagd med grusgravar omgärdade av låga häckar eller stenramar. Med början i mitten av 1950-talet påbörjades en omläggning av kvarter efter kvarter på kyrkogården. Det var vanligt vid tiden med sådana arbeten som oftast innebar att grusgravarna såddes igen. Även i Torsås såddes grusgravarna igen under de följande decennierna. År 1956 lades kvarter O och P om efter ritningar av trädgårdskonsulent Gösta Engstedt. Även området väster om kyrkan lades om vid denna tid. År 1973 var det dags för kvarter L, M och N, som gjordes om efter plan av arkitekt Harry Kolsby. Året därpå omlades kv S och T och därmed var hela kyrkogården omlagd.

På 1960-talet fanns åter behov av nya ytor för begravning och ett stort område norr om kyrkan ansågs lämpligt. År 1965 var planerna klara och ca 450 gravplatser tillkom efter ritningar av Gösta Engstedt, Kalmar. Området togs i bruk först 1967 och anlades med gravplatser mot rygghäckar. Urngravar anlades i den nya ytans östra del. I områdets mitt var planerat för en damm som aldrig utfördes. Utvidgningen kallades Nya kyrkogården som idag går under förkortningen NK.

Torsås kyrkogård. Utvidgningarna från 1960-talet och 1990-talet är inte inritade på kartan men deras positioner är markerade. Källa: Torsås församling

Utvidgningen från 1960-talet, kvarter NK. Källa: Torsås församling

År 1979 byggdes garage och förråd norr om kyrkogården. Två år senare gavs tillstånd till att asfaltera samtliga gångar. År 1985 byggdes bårhuset om till begravningskapell efter ritningar av Byggkonsult BA Bengtsson AB. På 1990-talet började åter en utvidgning planeras. Plats gjordes norr om befintligt kyrkogård för omkring 700 gravplatser, kistgravar och urngravar samt en stor minneslund med en damm. Området anlades och planterades men bara minneslundan har tagits i bruk. Den nya delen planlades av Trädgårds- och Markprojektering Gunnar Klasson AB. Som inspiration till anläggningsstilen användes åker- och ängslandskapet norr om kyrkogården.

Under flera decennier har det varit vanligt att återanvända äldre gravvårdar för nya gravsättningar på kyrkogården. Man eftersträvar dock att vårderna ska få stå kvar på ungefär samma plats som tidigare.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Kyrkogården omger kyrkan i samtliga väderstreck och har en oregelbunden form. Den äldsta delen finns närmast kyrkan. Gamla träd skapar en trädkrans kring stora delar av kyrkogården. Störst yta för begravn timer finns öster om kyrkan där kyrkogården är långsträckt och präglas av sina rader av höga träd samt långa, raka gångar. Väster om kyrkan finns endast en mindre yta för gravplatser samt klockstapel. Norr om kyrkan sluttar marken lätt norrut. Kvarter G är högre beläget i terrängen än övriga kvarter och omgärdas av en stödmur av kalksten. Kyrkogården var förhållandevis stor redan 1894 och bestod då av kvarter A-H, L-P som alla sedan dess brukats kontinuerligt. Detta har gjort att det finns en stor variation i alla dessa kvarter med vårdar från i stort sett hela 1900-talet. Utvidgningen från 1939 med kvarter S, T och U och 1960-talets delen, kvarter NK, är tydliga tillägg till 1890-talets kyrkogård. Inga grusgravar finns idag på kyrkogården och tidigare grusgångar är belagda med asfalt. Vårdarna står mestadels placerade i ”jordrännor” sk gemensamhetsplanteringar omgivna av gräs. I kyrkogårdens allra nordligaste del finns en minneslund med en stor damm. 1990-talets stora utvidgning har inte tagits i bruk och behandlas inte heller i denna rapport.

Omgärdning

I söder och väster består omgärdningen av en stödmur som är kallmurad med olika stora huggna stenar. Murens höjd varierar, men är lägst i sydost och högst i väster. Lagningar är bitvis gjorda med cementbruk. I väster finns även en häck av måbär. I öster är muren av vallmurstyp med gräsbevuxen slänt och övre del förstärkt med cement. I norr avgränsas den östra delen av kyrkogården av en vallmur medan den västra delen omgärdas av en berberishäck.

Ingångar

I söder: Längs södra kyrkogårdsmuren finns tre grindförsedda entréer, två i höjd med kyrkans södra fasad och en längre österut mellan kvarter L och F. Alla tre ingångar har smidda, svartmålade pargrindar placerade mellan kraftiga stolpar av granit. Grindarna är omsorgsfullt dekorerade med bland annat vridna tener och lökformiga knoppar. Den västligaste grinden är märkt: SKÖRBO 1893. C.P. KARLBERG. I kyrkogårdens sydöstra hörn finns en ”entrésnurra” av järnrör. I kyrkogårdens sydvästra hörn finns en trappa av cement med steg av kalksten och lejdare av svartmålat smidesjärn.

I norr: I kyrkogårdens nordöstra del finns dels en ”entrésnurra” av järnrör dels en enkel öppning i vallmuren. I norr finns också entré, vid kyrkogårdens ekonomibyggnader.

Vegetation

Trädkrans: Bestående av framförallt lind, men även lönn förekommer.

Övrigt: Gamla träd längs gångarna på kyrkogårdens äldre del bestående av lind och lönn. En hängalm står i kvarter L och mellan kvarter G och H står en lönn. I kvarter NK finns hängbjörkar. Rygghäckar förekommer över hela kyrkogården och består mest av oxbär, ölandstok, rosor eller tuja. Längs kyrkans södra fasad finns en långsmal plantering med röda rosor. Mellan många gravplatser finns små, korta häckar av buxbom.

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningarna.

Gångsystem

Ett tydligt gångsystem förbinder kyrkogårdens olika delar med varandra. Gångarna är asfalterade och ligger längs de stora gångstråken från kyrkogårdens ingångar och mellan olika kvarter. Inom kvarteren finns bara gräsbesådda gångar förutom i kvarter S och T där det finns en smal asfalterad gång samt en lagd med kvadratiska kalkstensplattor. Båda dessa gångar är långa och löper längs med hela kvarterens längd. Kring kyrkan finns också asfalterade gångar förutom vid kyrkans västra ingång där kalkstenflis ligger.

Gravvårdstyper

På kyrkogården finns främst gravvårdar från 1900-talet, men även en del från 1800-talet. De äldsta vårdarna finns i museiuppställningen norr om kyrkan med flera representanter från 1800-talets mitt. Riktigt ålderdomliga vårdar finns också i kvarter C där bl a flera kyrkoherdar är begravda. Bland de gamla vårdarna i museiuppställningen och kvarter C finns bl a flera gjutjärnskors och några ålderdomliga kalkstensvårdar. Även på övriga kyrkogården finns några vårdar av gjutjärn, kalksten samt ett par av marmor. I övrigt är olika typer av granit det absolut vanligaste gravstensmaterialet.

Bland kyrkogårdens gravvårdar kan den gängse stilutvecklingen följas. Vårdarna från 1800-talets slut och 1900-talets början är vanligen påkostade och höga av polerad svart eller grå, ibland röd granit. Typen av vårdar drar blickarna till sig och förekommer i större och mindre koncentrationer över de äldre delarna av kyrkogården. Inspirationen till utformningen kan komma från klassicismen med symmetrisk uppbyggnad eller vårdar formade som en obelisk. Även dekoren kan vara klassicistiskt inspirerad med urnor, girlander och draperier, eller har växtriket givit inspirationen med ekblad eller andra blomsterslingor. Ibland är hela vårdens formad som ett kors som står på en hög sockel. I familjegravvårdar från 1920-talet och framåt är den klassicistiska inspirationen extra tydlig. En annan stilriktning som kan skönjas skulle kunna tillskrivas nationalromantiken. Vårdarna är asymmetriska i formen och har grovt huggna partier. Flera vårdar av denna typ finns bl a i kvarter A-E. Enklare vårdar för samhällets lägre skikt från samma period är mindre representerade på kyrkogården. Från 1930-talet finns dock en del linjegravvårdar, främst i kvarter K - små vårdar gärna av svart polerad granit. Från 1930-talet och framåt blir familjegravvårdarna lägre och ibland väldigt breda. Dekoren blir nu ofta starkt klassicerande med kolonner eller pilaster och vårdarna är ofta tresidigt avslutade som en gavel på ett tempel. Det kom vid denna tid ofta bestämmelser om gravvårdarnas höjd. Så var det troligen även i Torsås. Vårdarna från 1900-talets mitt och framåt präglas av större enkelhet. Ofta blir dekoren enklare liksom vårdarnas form. Denna utveckling märks tydligt på den del av kyrkogården som tillkom på 1960-talet. Under de senaste decennierna har en utveckling påbörjats vilket lett till att man åter kan se en större variationsrikedom bland gravvårdar såväl i material som i former.

Yrkestitlar anges på många av familjegravvårdarna från tiden före 1900-talets mitt, men blir därefter mycket ovanligt. Som på de flesta landsortskyrkogårdar anges var den döde kommer ifrån på vårdar från alla tider.

Minneslund

Minneslundan, tillkommen i och med utvidgningen på 1990-talet, är anlagd i den norra delen av den använda kyrkogården. Lundan består av en halvcirkelformad plats lagd med marktegel av typen ”byasten” samt omgärdad av avenbokhäck samt hänglönnar. I den södra delen av platsen finns en damm med fontäner samt ett vattenfall som för vattnet ned till en kostgjord ”minisjö”. I sjöns gräsbevuxna slänter finns jordningsområdet.

Byggnader

Bårhuset ligger i den del av kyrkogården som tillkom med 1939 års utvidgning. Bårhuset uppfördes på 1940-talet efter ritningar av Länsarkitektkontoret i Kalmar län. På 1980-talet byggdes det om till kapell efter ritningar av Byggkonsult BA Bengtsson AB. Byggnaden har putsade fasader målade i vitt, flackt sadeltak belagt med svartmålad plåt, svartmålade takfotstassar, samt plåtklädda, brunmålade dörrar mot öster. I norr och söder finns fönster i ett långsmalt band som är placerat högt upp på fasaden. I väster finns en mindre utbyggnad med ljusinsläpp mot norr och söder. Interiört är väggarna vitmålade och golvet lagt med kalksten. Mot väster finns ett enkelt altare av trä samt en textilbonad på väggen.

Bårhuskällaren är inbyggd i den gamla stödmuren norr om kyrkan och intill sakristian. Ingång finns i norr med dörrar som är klädda med koppar och har kraftiga järnbeslag. I källaren finns ett enkelt altare samt en väggdekoration "Livets träd" i mosaik, glas och järn.

Ekonomibyggnader finns norr om kvarter S. De två byggnaderna uppfördes på 1990-talet och har gråmålade träfasader samt sadeltak belagt med betongtegel. En av byggnaderna rymmer främst förråd och garage medan den andra fungerar som personalutrymme samt inrymmer offentlig toalett.

Övrigt

Norr om kyrkan finns en hög stödmur som markerar kyrkogårdens tidigare gräns mot norr. Nedanför denna gick tidigare Allfarvägen. Här finns nu en asfalterad gång samt den norra delen av kvarter NK.

Norr om kyrkans norra fasad står ett 20-tal gamla vårdar i vad man kan kalla en museiuppställning. Fem av dem är gjutjärnskors, tre är av kalksten och resten av granit. Bland vårdarna finns flera som är ovanliga och gamla, varav flera från tiden kring 1800-talets mitt. Den äldsta är ett gjutjärnskors över Magnus Dahleri död 1843. En av vårdarna är av granit kombinerat med ett kors i vit marmor. Merparten av dessa vårdar bör införas på församlingens inventarieförteckning.

Några av vårdarna i museiuppställningen. Två gjutjärnskors syns på bilden samt en vård av kalksten och en av granit och vit marmor. Samtliga bör införas på församlingens inventarieförteckning. (KI Torsås kyrkog 040)

Utanför kyrkogården i norr, invid ekonomibyggnaden fanns vid inventeringstillfället ett mindre antal vårdar som plockats bort från kyrkogården.

På kyrkogården finns en lång tradition av att återanvända gravvårdar. Ofta är det medlemmar i samma familj som låter slipa om en gammal sten med nya namn och ibland ny dekor. Ibland är det en helt ny familj som tar över en gammal sten och gör ny inskription. Från församlingens sida är man mån om att äldre stenar ska stå kvar på ursprunglig plats om så är möjligt och den nye ägaren tar över den platsen där stenen tidigare stod. I vissa fall har förekommit att den gamla inskriptionen fått stå kvar och man vänt på stenen och gjort en ny inskription på den forna baksidan. Det har också funnits en tradition på kyrkogården att lägga ned tidigare stående vårdar i gräset när en ny sten satts upp på en gravplats. På några ställen ligger sådana gravstenar i gräsmattan.

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning

Kvarter A, B, C, D, E

Allmän karaktär

Kvarteren A-D ligger väster om kyrkan och kvarter E söder om. Området utgör den äldsta delen av dagens kyrkogård. Mitt i området väster om kyrkan står klockstapeln. Stora, höga träd som ingår i trädkransen inramar ytan, tillsammans med kyrkogårdsmur. Gravvårdarna står i rader i gemensamhetsplanteringar, ibland med rygghäck av oxbär, ölandstok, rosor eller måbär. Intrycket av gravvårdarna är blandat med vårdar från hela 1900-talet. Enstaka äldre vårdar finns också, speciellt i kvarter C.

Kvarter D och A. Prästgården syns i bakgrunden, klockstapeln till höger i bild.
(KI Torås kyrkog 046)

De tre gjutjärnskorsen i kvarter C.
(KI Torås kyrkog 058)

Ytterligare tre vårdar i kvarter C. Gravstenen längst till vänster saknar sitt kors av vit marmor. Den mittersta vården är av röd kalksten och rest över kyrkoherden Ahlqvist samt maka, döda 1854 respektive 1843.
(KI Torsås kyrkog 060)

Gravvårdstyper

I området finns vårdar från framförallt hela 1900-talet. Många av gravplatserna har brukats av samma familj i flera generationer. Merparten av vårdarna är av grå eller svart granit, men även röd förekommer. Några få vårdar är av kalksten, ytterligare ett mindre antal av gjutjärn, några av vit marmor och en av trä. Två vårdar som tidigare haft kors av vit marmor saknar numera sina marmorkors. En vård består av en granitsockel och en, idag, mycket rostig gjutjärnsurna. I vissa partier finns koncentrationer av höga vårdar från tiden kring sekelskiftet 1900. I kvarter A, B och E är detta intryck extra tydligt. I kvarter C finns bl a en samling gravplatser för församlingens kyrkoherdar. Sammantaget i kvarteret finns många speciella vårdar som särskilt måste lyftas fram. Hit hör tre stycken gjutjärnskors i kvarter C. Vårdarna minner om prosten och kyrkoherden M Jacobson, död 1836, Joh. Dav. Rothman, död 1864 samt komminister A P Fagerström, död 1911 (årtal osäkert). Ytterligare två gjutjärnskors finns i kvarter A och D. I kvarter C finns en mycket ovanlig typ av gravsten i en kombination av granit och kalksten samt ekbladsdekor. Vården är rest över landsfiskal J F Klefbouhm, död 1898. I samma kvarter står en vård av röd kalksten med krans och kors av sandsten, eller möjligen biskviporslin. Typen är ovanlig och rest över prosten och kyrkoherden Magnus Pehr Ahlqvist, död 1854. Även bland de mer sentida vårdarna finns flera som är anmärkningsvärda. Till dessa hör en stor natursten som har en utmejslad öppning framtill där två plattor med dekor är fästa. Dekoren är dels i form av ett träd, dels i form av en lyra. Gravstenen tillhör Carl och Ellen Fransén, båda avlidna under 1940-talet. Vid denna plats liksom flera andra finns tecken på att gravplatsen tidigare varit grusbelagd. Ett träkors finns i området, rest över Sven Axelsson, död 1969.

Merparten av områdets vårdar är placerade stående. Några är riktigt låga och andra liggande. På ett stort antal vårdar finns den dödes yrkestitel angiven. Hemmansägare och lantbrukare är de vanligaste titlarna. Andra som förekommer är exempelvis civilingenjör, kantor, folksskollärare, fabrikör, undantagsman (på ett av gjutjärnskorsen), nämndeman, redaktör, kyrkoherde, lärarinna, fabrikör och stationsinspektör. På många av vårdarna finns gårds- eller bynamn angivet.

Övrigt

I området finns många vårdar med höga person och/eller lokalhistoriska värden. I kvarter C är, förutom tidigare nämnda lokalt betydelsefulla personer, bl a prosten och teologie doktor J

M Lindstedt begravd liksom kyrkoherden Karl Berggren och kyrkoherden J I Sabelström,. Det tidigare nämnda träkorset är rest över Sven Axelsson, Torsåsprofil och lokalredaktör för Barometern, även kallas Svax.

Del av kvarter D. Den ovanliga naturstenen minner om Carl och Ellen Fransén. Vården är från 1940-talet. Gravplatsen har sannolikt varit omgärdad och grusad tidigare vilket de två bevarade stenstolparna indikerar. (KI Torås kyrkog 056)

Kulturhistorisk bedömning

Delar av området där kvarter A-D ligger har utgjort kyrkogårdsområde sedan medeltiden. När nya kyrkan stod klar 1778 hade säkert också kyrkogården kraftigt förändrats. Dagens kvarter A-D är ett resultat av den kyrkogård som skapades i slutet av 1800-talet och som sedan lagts om under 1900-talets mitt. Det kulturhistoriska värdet är främst förknippat med gravplatserna och gravvårdarna, snarare än med anläggningen som sådan. Tidigare grusade gravplatser har såtts in med gräs och häckar tagits bort vilket starkt förändrat områdets karaktär. Området, med sin placering invid kyrkans ingångar, har sannolikt alltid varit eftertraktat. I många av gravvårdarna finns höga kulturhistoriska värden att tillvarata. Det gäller inte minst de många prästgravarna med bl a gjutjärnskorsen och tidigare nämnda kalkstensvård. Flera vårdar har höga personhistoriska eller hantverksmässiga värden, medan andras värde är beroende av deras ålder eller en ovanlig yrkestitel. Flera av vårdarna i området bör föras i på församlingens inventerieförteckning. Det gäller de fem gjutjärnskorsen samt vården av röd kalksten över prosten och kyrkoherden Magnus Pehr Ahlqvist.

Kvarter F, G, H, L, M, N, O, P, R

Allmän karaktär

Kvarteren utgör tillsammans det stora området öster om kyrkan. Denna utsträckning på kyrkogården bör i stort sett ha funnits redan 1890. Möjligen tillkom inte kvarter R förrän på 1910-talet. Området har en långsträckt, oregelbunden form i väst-östlig riktning.

Längdriktningen förstärks av de långa gångarna och de gamla träden som markerar gångarnas placering samt fungerar som omgivande trädkrans. Kvarteren har olika former. Kvarter L, N och P ligger i kyrkogårdens utkant medan H, M, O, och R ligger i kyrkogårdens mittparti. Kvarteren F och G ligger närmast kyrkan i väster. Kvarter G är lite högre beläget i terrängen än övriga kvarter. Samtliga kvarter består av rader av främst familjegravvårdar. Vårdarna är mestadels placerade ryggställda. Rygghäckar, som förekommer i vissa partier, består av tuja, häckoxbär, rosor eller ölandstok. I vissa områden finns små korta häckar av buxbom mellan gravplatserna. Gravvårdarna uppvisar en stor variationsrikedom.

Översiktsbild över kyrkogårdens östra del. Gången går mellan kvarteren M och O.
(KI Torsås kyrkog 098)

Gravvårdstyper

I området finns vårdar från hela 1900-talet. Materialet är främst grå, svart eller röd granit, men enstaka vårdar av kalksten och marmor förekommer också. De äldsta vårdarna i området är från 1880-talet, men de är idag få till antalet. En av dessa är av granit och kröns av ett kors av vit marmor, daterad 1895. Gravstenen är mycket lik en av vårdarna som står i museiuppställningen. Uppskattningsvis finns i området drygt ett 50-tal vårdar som tillkommit vid tiden kring sekelskiftet 1900. Merparten av dessa är höga och av svart eller grå granit. Storleken och utformningen gör att de upplevs som karaktärsskapande för området. Formerna varierar, men vanligt är att de är asymmetriska och har grovt huggna partier. Ett par är formade som obelisker och flera är symmetriska och toppiga. Andra är formade till kors, varav ett i kalksten. Ett par är riktigt stora, varav en har en urna av sten på toppen. Vissa vårdar är starkt påverkade av klassicismens stildrag. En av de mer anmärkningsvärda är en hög vård av svart granit formad till en tempelgång, rest över lantbrukaren Albert Andersson från Appleryd (se bild s 20). Många mindre vårdar har också starkt klassicerande drag, vilket blev extra vanligt från 1930-talet och framåt. Några är riktigt breda, vilket blev vanligt vid tiden kring andra världskriget. Vårdarna från omkring 1950-talet och framåt är relativt jämnstora och ofta av grå granit. Olika former förekommer, men vanliga är enkla rektangulära

vårdar. Kvarter H har troligen brukas som linjegravsområde på 1920-talet, vilket några bevarade vårdar från detta decennium visar. Kvarteret är på äldre kartor markerat som ett linjegravsområde. I kvarter F finns en tumbaliknande vård över familjen E G Peterson.

Del av kvarter L och M. Foto taget mot nordväst. (KI Torsås kyrkog 102)

Kvarter F från väster. Olika typer av vårdar. De höga är från tiden kring sekelskiftet 1900. Den bevarade stenramen visar att gravplatsen tidigare varit grusad. (KI Torsås kyrkog 066)

Del av kvarter N med utblick över M. Två av vårdarna från tiden kring sekelskiftet 1900- Den vänstra har använts kontinuerligt av samma familj sedan 1915 och rymmer persondata för ett stort antal personer. (KI Torsås kyrkog 109)

Vid vissa gravplatser finns delar av stenramar bevarade, vilket visar att platsen tidigare varit omgärdad och grusbelagd. Vid en del gravplatser finns liggande vårdar som antingen tillkommit senare än ”huvudstenen”, eller är tidigare stående stenar som vid något tillfälle lagts ned. Flera av de höga vårdarna av svart eller grå granit från sekelskiftet har under sen tid återanvänts. I något fall har man behållit den gamla inskriptionen och låtit göra en ny på den forna baksidan.

Den dödes yrkestitel anges på en del vårdar. Vanligast är hemmansägare eller lantbrukare. Exempel på andra som förekommer är undantagsman, nämndeman, skräddaremästare, urmakare, konduktör, järnvägstjänsteman, fabrikör, vägmästare, körsnär och trädgårdsmästare. Att ange by- eller gårdsnamn är vanligt.

Kvarter O. Vården över lantbrukaren Albert Andersson från Applaryd i starkt klassicerande stil. (KI Torsås kyrkog 131)

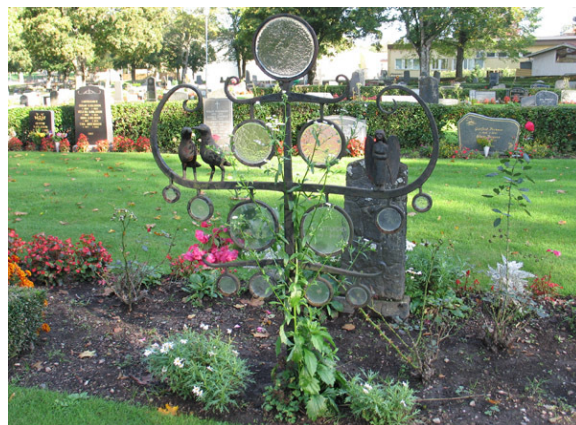
Kvarter N med några vårdar från 1900-talets mitt. (KI Torsås kyrkog 111)

Övrigt

I kvarter G finns gravplatsen över familjen Olsson, ägare till Olssonska gården, som är ett av Torsås kommuns två byggnadsminnen. Hantverksmässigt utförd är vården av smide och glas, från 1970-talet, över makarna Strömgren i kvarter M.

Gravplatsen i kvarter G över familjen Olsson, ägare till Olssonska gården i Torsås. (KI Torsås kyrkog 086)

Den ovanliga och hantverksmässigt utförda vården i kvarter M över makarna Strömgren. (KI Torsås kyrkog 119)

Kulturhistorisk bedömning

Större delen av området har brukats som kyrkogård sedan 1800-talets andra hälft. Anläggningsstilen är ännu till delar bevarad från 1800-talets slut med raka gångar kantade av träd och gravkvarter som följer kyrkogårdens oregelbundna form. Strukturen, inklusive gångsystem och träd är viktig att värna i framtiden. Blandningen av gravvårdar visar att området använts kontinuerligt sedan det anlades. Här har många Torsåsfamiljer haft sina familjegravar under lång tid. Särskilt karaktärsskapande i området är de höga vårdarna från tiden kring sekelskiftet 1900. Vårdarna minner om en tid då det var viktigt att markera gravplatsen med en påkostad vård. Genom att återanvända vårdar, så som man gör på

kyrkogården, bevaras också en viktig del av karaktären. En del vårdar, som har speciella inskriptioner, dekorer eller titlar bör om möjligt lämnas orörda. Ett bra sätt är också att låta den gamla inskriptionen vara kvar även om stenen återanvänds.

I det stora området finns naturligtvis många vårdar som har höga person- och/eller lokalhistoriska värden eller hantverksmässiga värden. Ett konstnärligt värde har vårdarna av glas och smide över makarna Strömgren.

Kvarter K

Allmän karaktär

Kvarter K utgörs av en långsmal yta i kyrkogårdens östra del. Områdets profil är lägre än för tidigare beskrivna kvarter eftersom vårdarna är lägre. Vårdarna står tätt och är ryggställda. I vissa partier är de placerade mot rygghäckar av häckoxbär. Kvarteret tillkom troligen på 1910-talet och användes som linjegravsområde. Detta framgår än idag av typen av vårdar och inskriptionerna. I raderna kan linjegravssystemet följas under 1910-talet och in på 1920-talet. En linje löper går 1930-talet och en bit in på 1940-talet.

Kvarter K mot nordväst. Notera den lägre profilen på gravvårdarna. (KI Torsås kyrkog 136)

Gravvårdstyper

I kvarteret finns olika typer av vårdar. Merparten är dock relativt små. Längst i öster finns dock två höga vårdar. Många av vårdarna är från 1910-40-talet, men ett stort antal är också från 1960-talet och framåt då området verkar ha tagits i nybruk. Grå och svart granit dominerar som material, men även röd förekommer. Ett par vårdar är utförd i vit marmor och en i trä. Vårdarna har olika former, men har mestadels enkla utföranden. Relativt många är placerade liggande eller lutande. En korsformig vård finns i kvarteret. Ett antal har klassicerande dekor. Många är bara dekorerade med ett kors. De typiska linjegravvårdarna är oftast av svart granit och små samt rymmer bara persondata över en person.

Bara ett fåtal vårdar bär den dödes yrkestitel. Slöjdare, smedsmästare, lantbrukare och hemmansägare är de som förekommer. By- eller gårdsnamn finns på många vårdar.

Linjegravvård från 1917. Gravstenen minner om Gustav Petersson, Skärgöl som blev 102 år gammal. Inskriptionen under persondata lyder: "Av gåvor på sekeldagen restes vården. (KI Torsås kyrkog 138)

Linjegravvård från 1941 över Ida Andersson, Kvilla nr 1. Gravstensens storlek och utformning är typisk för linjegravar. (KI Torsås kyrkog 139)

Kultuhistorisk bedömning

I slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft skilde man vanligen mellan enkilda eller köpta gravar och allmänna gravar. De senare var gratis eller upplåts till en mycket ringa summa. I Torsås anordnades vid utvidgningarna kring sekelskiftet 1900 områden för familjegravar samt områden för allmänna linjen. Kvarter K användes redan i början av seklet för begravingar i allmänna linjen. Idag är spåren inte så lätta att skönja. Går man längs raderna kan dock linjen följas mellan senare tillkomna vårdar. Idag håller spåren av linjegravsområdet helt att sopas ut på kyrkogården i och med att gravrätter går ut och gravplatser återlämnas och nyupplåts. Församlingen bör långsiktigt bestämma sig för att bevara några av linjegravvårdarna på sin plats för att spåren efter denna företeelse, som omfattade stora delar av samhällets befolkning, inte helt ska försvinna.

Kvarter S, T och U

Allmän karaktär

Kvarteren utgör tillsammans en långsträckt yta i kyrkogårdens norra del. Området tillkom genom utvidgning år 1939. Den tidigare kyrkogårdsgränsen markeras ännu genom en trädrad söder om kvarteren. Mitt i området går en asfalterad gång i öst-västlig riktning. Kvarter S och T är kistgravsområden och består av rader av vårdar. Rygghäck förekommer mot söder, av häckoxbär och mittraden av rosor. Den nordligaste raden av vårdar står längs med kyrkogårdsmuren. Vårdarna är låga och relativt jämnstora. Kvarter U är ett urngravsområde, en urnlund, som är belägen, längst i öster. Kvarteret är anlagt med vårdar som står i en U-formad gemensamhetsplantering med rosor. I områdets mitt finns ett högt träkors.

Gravvårdstyper

I kvarter S och T finns mestadels gravstenar från 1940-60-talen. Vårdarna är relativt jämnstora, gärna låga och breda. Merpartern är placerade stående, men en del är liggande. Grå, svart och röd granit är de dominerande materialen, men även några exemplar av kalksten förekommer, liksom vit marmor. I en vård kombineras svart granit och brons. Vården är rest över Lektor Karl Stjernkrantz, död 1945. Många av vårdarna är starkt klassicerande med pilastrar eller kolonner som främsta motiv. Kvarter U rymmer totalt 11 gravstenar från 50-, 60- och 70-talen. På relativt många gravstenar finns den dödes yrkestitel angivet, såsom

köpman, fabrikör, lantbrukare, polisman, ”f d smålandshusaren och muraremästaren”, glasmästare, statens justerare och lokförare. By- eller gårdsnamn finns angivet på många av vårdarna.

Kvarter S med rader av låga vårdar i gräsmattan. Trädraden till höger i bild markerar den gamla kyrkogårdsgränsen. (KI Torsås kyrkog 148)

Exempel på gravvårdar i kvarter S. Den högra vårdan är rest över lokföraren A Månsson med familj, sannolikt på 1940-talet. Dekoren består av stiliserade pilastrar och stjärnor samt ett kors. (KI Torsås kyrkog 153)

Områdets mest anmärkningsvärda vård finns i kvarter S. Vården som är av svart granit och brons är rest över lektor Karl Stjernkrantz, död 1945. Motivet är hämtat ur den grekiska mytologin och visar Pegasus och Bellerofon. (KI Torsås kyrkog 156)

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteren utgör ett tydligt tillägg till den äldre kyrkogården med sin placering och sin strikta och luftiga struktur. Området anlades i en tid när rationellt tänkande och effektivt utnyttjande av marken hade slagit igenom som bärande tanke bakom kyrkogårdarnas arkitektur. Till karaktären bidrar de tidstypiska jämnstora vårdarna, många med klassicistisk dekor. I området finns många vårdar med person- och/eller lokalhistoriska värden. Ett konstnärligt värde har vårdan över lektor Karl Stjernkrantz. Urnlunden är ett tillägg som är typiskt för 1900-talets andra hälft.

Urnlunden, kvarter U. (KI Torsås kyrkog 157)

Kvarter NK

Allmän karaktär

Kvarteret NK är beläget norr och nordost om kyrkan och tillkom genom en utvidgning på 1960-talet. Namnet är en förkortning av Nya kyrkogården. Kvarteret utgörs av två ytor, en precis norr om kyrkans långhus och ett nordost om sakristian och gravkapellet. Det första området får sin struktur genom de tujahäckar som delar in området i mindre rum.

Gravvårdarna står i rader mot rygghäckar av rosor eller ölandstok. Mellan gravplatserna finns små, korta buxbomhäckar. I områdets mitt finns en öppen gräsmatta där det, från början, var planerat för en damm. Kring ytan är hängbjörkar planterade. Det andra området är strukturerat med kistgravplatser i öster och väster mot nyplanterade rygghäckar av rosor eller ölandstok. I områdets mitt finns urngravar i en U-formad yta.

Gravvårdstyper

I området finns blandade typer av gravvårdar från 1960-talet och framåt. De äldsta finns i området norr om kyrkan och de yngsta i det andra området. Vanligast som material är grå och röd granit. Ett träkors finns också, liksom någon natursten. Formerna varierar från enkla rektangulära vårdar till rundade och asymmetriska. I området norr om kyrkan har många vårdar klassicerande drag. Variationsrikedomen bland vårdarna är större i området i nordost. Urngravarnas vårdar skiljer sig inte särskilt från kistgravarnas. Den dödes yrkestitel anges sällan. By- eller gårdsnamn förekommer mer frekvent.

Kvarter NK norr om kyrkan med jämnstora vårdar mot rygghäckar. Tujahäckarna delar in, och skärmar av området. (KI Torås kyrkog 163)

Kvarter NK, norr om kyrkan. Olika typer av vårdar förekommer, men flera bär ännu klassicismens formspråk. (KI Torsås kyrkog 166)

Kvarter NK, nordost om kyrkan. Här är vårdarna mer varierade till sin utformning. (KI Torsås kyrkog 170)

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteret, NK; Nya kyrkogården utgör ytterligare ett tillägg till den äldre kyrkogården, delvis placera där den gamla landsvägen tidigare gick fram. Anläggningsstilen är tidstypisk med strikta rader av vårdar som mjukas upp av vegetationen. En utveckling mot mer individualiserad syn på gravvårdarnas utformning kan skönjas, vilket är typiskt för 1900-talets slut.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET

Torsås kyrka och kyrkogård ligger längs med Allfarvägen som förbinder Torsås med Gullabo. Platsen har kontinuitet som sockencentrum sedan medeltiden då den första kyrkan uppfördes. Till kulturmiljön hör förutom kyrkan och kyrkogården med gravkapell även näraliggande bebyggelse i form av prästgård, arrendatorsboställe samt två generationers skolhus. Kyrkogården omgärdas av murar med påkostade smidesgrindar samt, en delvis gammal, trädkrans – alla viktiga delar av kyrkogårdens karaktär.

Kyrkogårdens nuvarande utsträckning har tillkommit genom större kända utvidgningar på 1800-talet, på 1910- och 1930-talen samt senast på 1960- och 1980-talen. Kyrkogården är idag mycket omfattande, men den senaste utvidgningen har bara till liten del tagits i bruk. Äldst är kyrkogården närmast kyrkan som tillsammans med de äldre ytorna öster om kyrkan organiserades på 1890-talet. Kyrkogården gavs då en nästan stadsmässig utformning med långa raka gångar kantade av träd och stora kvarter med grusade och omgärdade gravplatser. Köpta och allmänna gravplatser skildes åt i olika kvarter. Under 1900-talets andra hälft har Torsås kyrkogård genomgått samma utveckling som merparten av kyrkogårdar i länet. Grusgravar har såtts ingen, omgärdningar och gravkullar tagits bort och gångar har lagts igen eller asfalterats. Delar av det sena 1800-talets struktur är dock ännu bevarad genom huvudgångarnas sträckning och de gamla träden. Till karaktären bidrar också de många bevarade, höga, påkostade vårdarna från tiden kring sekelskiftet 1900. Denna äldre struktur och karaktär är viktig att värna i framtiden. Uppdelningen mellan köpta och allmänna gravar kan ännu skönjas genom bevarade linjegravar i kvarter K. Spåren efter företeelsen har ett socialhistoriskt värde som man bör värna i framtiden.

Även om kyrkogården till stor del är ett resultat av 1900-talets användning kan bevarade strukturer och gravvårdar berätta om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner och synen på döden. Enstaka gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och många gånger om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och/eller lokalhistoria i form av personnamn, ort-/by-/gårdnamn och yrkestitlar. Yrkestitlarna berättar om verksamheter och utkomstmöjligheter som funnits i socknen. I kvarteren väster om kyrkan och i museiuppställningen finns speciellt många ålderdomliga och särskilt kulturhistoriskt intressanta gravvårdar. Vårdar från 1800-talets mitt eller äldre samt de av gjutjärn bör föras in på församlingens inventarieförteckning. Många av vårdarna på den äldre delen av kyrkogården har höga person- och/eller lokalhistoriska värden. Det finns också sådana med hantverksmässiga värden.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från alla olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Kyrkan, kyrkogården och den omgivande bebyggelsen utgör tillsammans en värdefull kulturmiljö som vittnar om platsens betydelse som kyrkligt centrum i bygden.
- Ett kulturhistoriskt värde finns i kyrkogårdens tydliga struktur som genom sina olika tidsskikt inte bara speglar olika skeden i Torsås kyrkogårds utveckling utan också kyrkogårdarnas utvecklingshistoria i allmänhet.

Se vidare i de kulturhistoriska bedömningar som gjorts för kyrkogårdens olika kvarter.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Erixon, Sigurd (red), Sveriges bebyggelse, Svensk statistisk topografisk uppslagsbok,
Landsbygden del III, Uddevalla 1958

Hammarskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm
2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län.
Ettapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Larsson, Lars-Olof, Växjö stift under 800 år, Karlskrona 1972

Petersson, Folke, Kyrkor i Torsås, Växjö 1977

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland.
Stockholm 1983

Åberg, Göran, Sankt Sigfrids stift i historia och nutid, Växjö 1996

Svenska kyrkans hemsida: www.svenskakyrkan.se

Muntliga uppgifter lämnade av vaktmästare Ove Petersson